

Məhərrəmov A.M.*

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2024.74.150-156

UOT: 340

Hüquqi dövlətin anlayışı, determinantları və əsas xüsusiyyətləri

Xülasə: Məqalədə hüquqi elmi biliklər sistemində geniş yayılmış, lakin az öyrənilmiş hüquq normasının mənası fenomenini hüquqi doqmaya istinadla təsvir etməyə çalışılmışdır. Məqalənin məqsədi xüsusi hüquqi səbəbləri, əsas xüsusiyyətlərini və hüquq normasının məna kateqoriyası anlayışını işıqlandırmaq olmuşdur. Göstərilir ki, hüquqi dövlətin mənası fenomeni mürəkkəb və qeyri-müəyyən xarakterə və çoxsaylı səbəb-nəticə amillərinə malikdir. Xüsusi hüquq ədəbiyyatına və hüquq tətbiqetmə təcrübəsinə istinad etməklə, hüquqi dövlətin mənasının əsas xüsusiyyətləri ətraflı təsvir edilir. Bununla əlaqədar olaraq hüquqi fəaliyyətin müxtəlif növlərinə münasibətdə istifadə oluna bilən və analitik hüquqşünaslıqda metodoloji əsas kimi xidmət edən qanunun aliliyinin mənasının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı konkret tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: qanunun aliliyi; qanunun aliliyinin mənası; hüquqi göstəriş; qanunun mənası; hüquqi tənzimləmənin məqsədi; qanunun aliliyi ideyası; qanunun aliliyinin məqsədi; qanunun şərh; hüquqi kvalifikasiya.

Giriş: Qanunun aliliyi dövlət hüquq sisteminin ən elementar zərrəsi olmaqla hüquq elminin və praktikasının daimi diqqət mərkəzindədir. Bütün məhkəmə sistemində eləcə də Azərbaycan Respublikasının məhkəmə təcrübəsində hüquqi araşdırmalar çərçivəsində qanunun aliliyinin semantik mənasının müəyyənləşdirilməsini təsvir etməyə cəhdlər edilir [5; 3].

Praktiki və elmi tədqiqat fəaliyyətində qanunun aliliyinin mənasını dərk etmək subyektiv və obyektiv xarakterli əhəmiyyətli çətinliklərlə əlaqələndirilir. Hüquqi dövlətin mənasının dərk edilməsi zərurətinin ümumi səbəbləri, hüquq elminin kateqoriyası kimi qaydanın mənasının təsviri, hüquq normasının semantik mənasının obyektivliyi (subyektivliyi), qanunun aliliyinin mənasını başa düşmək zərurəti ilə bağlı suallar həllini tapmamış qalır [4; 6]. Hüquqi elmi tədqiqatların və hüquq tətbiqetmə təcrübəsinin təhlilinə əsaslanaraq, bu məqalədə nəzəri və praktik xarakterli qeyd edilən məsələləri həll etməyə çalışılacaqdır.

Hüquqi dövlət mənasının yaranmasının əsas səbəbləri. Hüquqi dövlətin mənasının müəyyən edilməsinin çətinliyi aşağıdakı xüsusi hüquqi səbəblərlə müəyyən edilir.

Hüququn aliliyi fərziyyəsinin hüquqi faktla faktla uyğun gəlməməsi. Hüquq normasının mənası ictimai münasibətlər inkişaf etdikcə üzə çıxır. Burada hüquqi fakta ən yaxın olan onun hüquqi mahiyyətini maksimum dərəcədə düzgün kvalifikasiya etmək və nəticədə dərk etmək üçün müvafiq hüquq normasının (ilk növbədə hüquq normasının strukturunun fərziyyəsinin) axtarışı problemi yaranır. Hüquq normasının hüquqi mahiyyətinin müəyyən edilməsi zərurəti qanunvericilikdə real həyat şəraitinin ən mücərrəd və (və ya) qeyri-dəqiq (natamam, bəzi hallarda səhv) təsviri zamanı da yaranır. Başqa sözlə desək, qanun yaradıcı orqan qanunun aliliyi fərziyyəsinə kifayət qədər konkret şəkildə ifadə etmədikdə adı keçən problemlər üzə çıxır [7; 12]. Hüququn aliliyi dispozisiyasında

* Məhərrəmov Alı Mübariz oğlu – Bakı Dövlət Universitetinin Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi kafedrasının “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi” ixtisaslaşması üzrə magistrantı (Azərbaycan). E-mail: alimaharramovv99@gmail.com

yerləşən davranış qaydalarının müəyyən edilməsində çətinliklər. Hüququn aliliyinin mənasını müəyyən etməkdə çətinliklər müəyyən hüquq formasının mətnində davranış qaydasının təsviri probleminə yaranır [6; 7]. Mütəfəkkirlərin əsas fəlsəfi fikirlərinin təhlili birmüxtəlif hadisələrin mahiyyətini dərk etmək baxımından mühüm nəticələr əldə etməyə imkan verir. Obyektin (əşyanın, hadisənin və s.) mənası onun əsas və dəyişməz məzmunu kimi müəyyən edilə bilər. Metafizik fikirlərin öyrənilməsinin nəticəsi forma (hadisə) - bilik obyektinin dəyişkən vəziyyəti və məzmunun (mahiyyətin) - daxili dəyişməz vəziyyətinin ayrılmasıdır. Problem ondadır ki, subyekt hüquqi dövlətin mənasını dərk etmək üçün ilkin mənbə və obyektiv əsasları tapmalı, hüquqi mətnin xarici materiyasından keçərək məzmunu nüfuz etməlidir. Bu məsələni həll etmək üçün məna kateqoriyasının etimoloji mənasına və fəlsəfi metodoloji əsaslarına müraciət etmək lazımdır [1]. Etimoloji cəhətdən mahiyyət bir şeyin daxili əsası, məzmunu, mənası, mahiyyəti kimi tanınır və mahiyyət - bir şeydə ən vacib və əsas şey. Hüququn aliliyinin mənasını dərk etməyin fəlsəfi metodoloji əsası bu tədqiqatın predmetinə onun xarici təzahürləri (mətn) vasitəsilə məzmunu (semantik məna) doğru hərəkət, dəyişməz və obyektiv əsasdır [6; 7; 12].

Hüquqi dövlətin anlayışının əsas xüsusiyyətləri. Xüsusilə təhlil hüquqi ədəbiyyat və hüquq-mühafizə təcrübəsi bu kateqoriyanın əsas xüsusiyyətlərini təklif etməyə imkan verir ki, bunun əsasında bu hüquq anlayışının tərifini formalaşdırmaq mümkündür.

Bəs qanunun aliliyi ilkin olaraq müəyyən məna daşıyırmı? Görünən odur ki, ilkin mərhələdə qanun yaradıcı orqan normativ hüquqi aktda qanunun aliliyinə müəyyən məna verir, lakin o, kifayət qədər abstraktdır. Ümumi mənanın dəqiqləşdirilməsi artıq hüquqi tənzimləmənin hüquqi həyata keçirilməsi mərhələsində öz ifadəsini tapır. Bu onunla əlaqədardır ki, icra və ya icra hüququnun subyekt qanunun aliliyində formalaşan ümumi qaydanı konkret faktiki vəziyyətlə əlaqələndirməlidir. Ehtimal olunur ki, hüquqi dövlətin mənası hüquqi mətnin şərhində də var. Bu məna ilkin verilmiş mənadan götürülmüşdür və qanunun aliliyi sahəsində dövlət orqanları tərəfindən qoyulmuş ilkin nəzərdə tutulan mənadan bir qədər fərqli ola bilər. Hüquqi dövlətin anlayışı hüquqi dövlətin məntiqi strukturunda öz əksini tapır. Deməli, qanunun aliliyinin mənası qarşılıqlı hüquqi maraqların əlaqələndirilməsi sahəsində hüquqi tənzimlənməyə məruz qalan ictimai münasibətlərin inkişafı sferasında. Hüquqi dövlətin anlayışı qanun yaradıcı orqanı konkret hüquq normasını qəbul etməyə sövq edən səbəblərlə müəyyən edilir [13]. Hüquqi doqmada qanunun aliliyinin mənası obyektivdir. Bu araşdırma çərçivəsində güman edilir ki, qanunun aliliyi onun hüquqi tənzimləmə sistemindəki rolunu və yerini müəyyən edən mühüm müddəaları ehtiva edir. Bu ifadə mübahisə doğurmur, çünki hüquqi dövlətin mənası intellektual fəaliyyətin nəticəsidir və hüququn həyata keçirilməsi subyektinin hüquqi şüuru vasitəsilə ötürülür. Hüquqi şüurun informasiya komponenti bu hadisənin obyektivliyi baxımından həlledicidir. Hüquqi dövlətin mənasını əhəmiyyətli dərəcədə təhrif edən ideoloji meyardır ki, bu da subyektə - müvafiq münasibətlərin daşıyıcısına qanunun aliliyinin verilmiş semantik parametrlərini təhrif etməyə imkan verir. Görünür, nəzərdən keçirilən kateqoriya hüquqi şüurun bilik və ideoloji komponentlərinə üzvi şəkildə daxil edilir. Normanın mənası hadisəni qavramaq çətin olduğundan, hüquq elmi tərəfindən bu hadisənin obyektivləşdirilməsi problemi yaranır. Hüquq dövlətinin obyektivliyinə, onun semantik mənasına münasibətdə elmdə iki yanaşma ortaya çıxdı. Birinci yanaşma ondan ibarətdir ki, hüquqi dövlətin mənası obyektiv məna daşıyır, qanunun aliliyinin şərh nəticəsində isə onun məzmunu dəyişmir. Eyni zamanda, bu yanaşma çərçivəsində belə bir mövqe də mövcuddur ki, hüquqi dövlətin mənası dövlət tərəfindən qismən tənzimlənə bilər. O cümlədən müəyyən ictimai münasibətlərə münasibətdə tənzimləmə sistemi və müəyyən məna növlərinin müəyyən edilməsi (məsələn, konstitusiya). İkinci

yanaşma ondan ibarətdir ki, hüquqi dövlətin əvvəlcədən müəyyən edilmiş obyektiv mənası yoxdur. qanunun aliliyinin mənası bilavasitə tərcüməçi (izah edərkən qanunun aliliyinin tərcüməçisi) tərəfindən yaradılır [8]. Bu araşdırmada müdafiə olunan mövqə ondan ibarətdir ki, hüquqi dogmada qanunun aliliyinin mənası əsas və köməkçi informasiya vasitələrindən (mənbələrindən) istifadə etməklə öyrənilə bilər. Hüquqi dövlətin mənasının mətn ifadəsi, təbii ki, dəyişə bilər, lakin həmişə qanun yaradıcı orqanın, dövlət hakimiyyətinin müəyyən etdiyi uyğunluqda qalır. Bundan əlavə, məlum olur ki, istənilən hüquqi müddəə özbaşına şərh edilə bilər ki, bu da qanundan sui-istifadəyə və hüquqi qeyri-müəyyənliyə səbəb olacaq [13]. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Məhkəməsinin aktlarında göstərilirdiyi kimi, məzmun və (və ya) formada hüquqi müddəələr mövcud hüquqi tənzimləmə sistemində formal müəyyənlik, dəqiqlik, aydınlıq, birmənalılıq və ardıcılıq meyarlarına cavab verməlidir. Əgər hüquqi dövlətin mənasını məhkəmə presedentində axtarsaq, o zaman qanunun aliliyi qanunun aliliyinin tətbiqi üçün əsas olmuş hüquqi fakta mümkün qədər yaxındır. Buna görə də məhkəmə presedentində qanunun aliliyi mümkün qədər təfərrüatlıdır. Məhkəmə presedentində qanunun aliliyini tapmaq olduqca çətindir. Təsviri hissə, bir qayda olaraq, bir fərziyyə, motivasiya hissəsi isə dispozisiya (davranış qaydası) ehtiva edir. Yalnız məhkəmə qərarının iş üzrə qərarının birbaşa əsaslandırılması kimi çıxış edən elementləri normativ xarakter alır. onun operativ hissəsi isə mahiyyət etibarilə mövcud hüquq sistemində qanunun aliliyini təsbit edir və ona rəsmilik verir [14]. Hüquqi adət formasında hüquq normasının mənası da onu hüquqi yaradıcılıq aktında cəmləşdirməklə maksimum təfərrüatlı şəkildə təfərrüatlandırılır. Əgər qanun yaradıcılığı aktı qanunun tətbiqi çərçivəsində qanunun normasına çevrilməli və hüquqi məna təcəssüm etdirməli olan qeyri- müəyyən adətlər qrupunu birləşdirsə, adət hüququ normasının mənasının təsbiti mövcud münasibətlər təcrübəsi (o cümlədən yazılı) və onun təfərrüatları bir çox təkrar hərəkətlərdən ümumi qayda çıxarmaqla çətinləşəcək. Hüquqi dövlətin mənası haqqında köməkçi məlumat mənbələri hüquqi təcrübədən, siyasi və hüquqi sənədlərdən materiallar ola bilər [8]. İctimai münasibətlərin (iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni sferalar) hüquqi tənzimlənməsi sistemində normanın yerini və rolunu müəyyən etməklə hüquq münasibətinin hüquqi tərkibinin məzmununu aydınlaşdırmaq mümkündür.

Hüququn aliliyinin mənası dövlət hakimiyyəti tərəfindən ifadə edilən sosial əhəmiyyətli məqsəd deməkdir. Burada hüquqi dövlətin texniki təsviri və onun müvafiq hüquq formasının mətninə daxil edilməsi məsələsini nəzərdən keçirmək lazımdır. Bu mövzu ilə əlaqədar olaraq “hüquqi tənzimləmə”, “dövlət iradəsi” və “qanunun aliliyi” kimi anlayışları bir-birindən ayırmaq lazımdır. Dövlət iradəsi hüquq siyasətini həyata keçirməklə (ilk növbədə qanunvericilik siyasəti) faktiki olaraq qanunun köməyi ilə dövlət təsirini həyata keçirir ki, bu da öz fəaliyyəti nəticəsində hüquqi göstəriş formalaşdırır. Hüquqi sərəncam, mahiyyət etibarilə, dövlətin iradəsinin mötəbər ifadəsidir, özündə məcburi göstərişdir. Qanunun aliliyi isə dövlətin iradəsində təsbit edilmiş qanuni göstəriş əsaslanan davranış qaydasıdır. Məhkəmə praktikasında davranış qaydasının bir neçə normadan əmələ gəldiyinə dair çoxsaylı misallara rast gəlmək olar. Doqmatikada qanunun aliliyinin qavranılmasının aşağıdakı məntiqi təqdim olunur: sosial münasibətlərin nizama salınmasının zəruriliyi - hüquqi tənzimləmənin məqsədi - hüquqi göstəriş - qanunun aliliyi. Hüquq dövlətinin mənasını öyrənərkən tədqiqatçı ilk növbədə hüquqi göstərişə müraciət edir. Onun başa düşülməsi daha da çətinləşdikdə, hüquqi tənzimləmənin məqsədlərinə və qanunun aliliyinin qəbul edildiyi ictimai münasibətlərdəki ümumi problemlərə istinad edin. Deməli, hüquqi dövlətin real mənasını aydınlaşdırmaq üçün hüquqi göstərişə müraciət etmək, hüquqi tənzimləmə məqsədi ilə ifadə olunan faktiki dövlət iradəsini müəyyən etmək lazımdır [9].

Hüququn aliliyinin mənasını hüquqi dəyərlərə əsaslanan normativ hüquqi tənzimləmənin sosial əhəmiyyətli məqsədində hüquq normasının mənasını ifadə edən yuxarıda göstərilən köməkçi formalarda axtarmaq lazımdır. Beləliklə, qanunvericiliyin, hüquq tətbiqetmə təcrübəsinin və elmi ədəbiyyatın təhlili hüquqi dövlətdə maddi elementin mürəkkəbliyini və çoxşaxəliliyini göstərir [14]. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, doqmatik dərkətmə aspektində hüquqi dövlətin mənası onun təfsirinin nəticələrinə əsasən hüquqi informasiya daşıyıcıları (mənbələri) vasitəsilə xaricdən müəyyən edilir.

Nəticə: Nəticədə müəyyən edilir ki, hüquqi dövlətin mənası dövlət orqanları tərəfindən ifadə edilən, onun təfsirinin nəticələri əsasında qurulan, hüquqi məlumatın daşıyıcıları (mənbələri) vasitəsilə xaricdən müəyyən edilən bir növ sosial münasibətlər sahəsində mühüm məqsəddir və ümumiyyətlə hüquqi tənzimləmə sistemində qəbul edilir.

Bibliqrafiya

1. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Dərslik. Polis Akademiyası. - Bakı, 2007. – 144 s.
2. Qafarzadə Ə. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Bakı. 185 s.
3. Quliyev A. Dövlət və hüququn əsasları. Bakı, 2005.- 221 s.
4. Quliyev İ., Məmmədov İ. Hüququn mənbəyi. Bakı.
5. Məlikova M. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Dərslik. - Bakı: Maarif nəşriyyatı, 1988. - 383 s.
6. Александров Г.Ф. Аристотель. Философские и социально-политические взгляды. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 273 с.
7. Бевзенко Р.С., Зайнуллин С.Б., Курскова О.Н. и др. Научно-практический комментарий к Федеральному закону «Об арбитражных судах в Российской Федерации» с обзором судебно-арбитражной практики (постатейный). – М., 2011. – 376 с.
8. Гаврилов Ю.А. Правоприменительная практика: особенности смыслообразования // Журнал российского права. – 2018. -№ 5. – С. 46-55.
9. Гегель Г.-В. Энциклопедия философских наук. Т. 1, 1861. – 406 с.
10. Ивановский В.В. Вопросы государственного управления, социологии и политики. – Казань, 1889. – 400 с.
11. Кант И. Критика чистого разума. С. Петербург, 1867. – 715 с.
12. Черданцев А.Ф. Толкование советского права. – М.: Юрид. лит-ра, 1979. – 168 с.
13. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 381 с.
14. Энгельс Ф. Диалектика природы. – М.: Госполитиздат, 1941. – 352 с.

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2024.74.150-156

UDC: 340

Concept, determinants and main features of the legal state

Abstract: In the article, an attempt was made to describe the phenomenon of the meaning of the legal norm, which is widespread in the system of legal scientific knowledge, but little studied, with reference to legal dogma. The purpose of the article was to illuminate the specific legal reasons, main features and the concept of meaning category of the legal norm. The article shows that the phenomenon of the meaning of the legal state has a complex and uncertain character and numerous causal factors. The main features of the meaning of the rule of law are described in detail, referring to the specific legal literature and the practice of law enforcement. In this regard, specific recommendations were made regarding the determination of the meaning of the rule of law, which can be used in relation to various types of legal activity and serves as a methodological basis in analytical jurisprudence.

Keywords: rule of law; meaning of rule of law; legal instruction; meaning of law; purpose of legal regulation; idea of rule of law; purpose of rule of law; interpretation of law; legal qualification.

References

1. State and Legal Theory. Textbook. Baku, Polis Akademiyasi Publ., 2007, 144 p. (in Azerbaijani).
2. Gafarzade A. State and Law Theory. Baku. 162 p. (in Azerbaijani).
3. Guliyev A. State and Law Fundamentals. Baku, 2005, 221 p. (in Azerbaijani).
4. Guliyev I., Mammadov I. Source of law. Baku (in Azerbaijani).
5. Melikova M. State and Law Theory. Textbook. Baku, Maarif Publ., 1988, 383 p. (in Azerbaijani).
6. Aleksandrov G.F. Aristotle. Philosophical and social-political views. Moscow, Sotsekgiz Publ., 1940, 273 p. (in Russian).
7. Bevzenko R.S., Zaynullin S.B., Kurskova O.N. et al. Scientific-practical commentary to the Federal Law "On Arbitration Courts in the Russian Federation" with an overview of judicial-arbitration practice (by articles). Moscow, 2011, 376 p. (in Russian).
8. Gavrillov Yu.A. Law enforcement practice: features of meaning formation. Journal of Russian Law. 2018. No. 5. P. 46-55 (in Russian).
9. Gegel G.-V. Encyclopedia of Philosophical Sciences. Vol. 1. 1861, 406 p. (in Russian).
10. Ivanovsky V.V. Issues of government, sociology and politics. Kazan, 1889, 400 p. (in Russian).
11. Kant. I. Critique of Pure Reason. S. Petersburg, 1867, 715 p. (in Russian).

♦ **Maharramov Ali Mubariz oğlu** – Master's student of the Department of State and Legal Theory and History, majoring in "State and Legal Theory and History", Baku State University/ (Azerbaijan). E-mail: alimaharramovv99@gmail.com

12. Chrdantsev A.F. Interpretation of soviet law. Moscow, Yurid. lit-ra Publ., 1979, 168 p. (in Russian).
13. Cherdantsev A.F. Interpretation of law and agreement. Moscow, YUNITI-DANA Publ., 2003, 381 p. (in Russian).
14. Engels F. Dialects of Nature. Moscow, Gospolitizdat Publ., 1941, 352 p. (in Russian).

Магеррамов А.М.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2024.74.150-156

УДК: 340

Понятие, детерминанты и основные признаки правового государства

Аннотация: Предпринята попытка описать широко распространенный в системе юридического научного знания, но малоизученный феномен значения правовой нормы применительно к правовым догматам. Целью статьи было освещение конкретных правовых оснований, основных признаков и понятия смысловой категории правовой нормы. В статье показано, что феномен смысла правового государства имеет сложный и неопределенный характер и многочисленные причинные факторы. Подробно раскрыты основные особенности значения верховенства права с привлечением конкретной юридической литературы и практики правоприменения. В связи с этим были даны конкретные рекомендации по определению значения нормы права, которые могут быть использованы применительно к различным видам юридической деятельности и служат методологической основой в аналитической юриспруденции.

Ключевые слова: верховенство права; значение правового государства; юридическое указание; значение права; цель правового регулирования; идея правового государства; цель правового государства; толкование закона; юридическая квалификация.

Библиография

1. Теория государства и права. Учебник. – Баку: Академия полиции, 2007. – 144 с. (на азерб. яз.).
2. Гафарзаде А. Теория государства и права. – Баку, 162 с. (на азерб. яз.).
3. Гулиев А. Основы государства и права. – Баку, 2005.- 221 с. (на азерб. яз.).
4. Гулиев И., Мамедов И. Источники права. Баку (на азерб. яз.).
5. Меликова М. Теория государства и права. Учебник. – Баку: изд-во Маариф, 1988. – 383 с. (на азерб. яз.).
6. Александров Г.Ф. Аристотель. Философские и социально-политические взгляды. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 273 с.

♦ Магеррамов Алы Мубариз оглы - магистрант кафедры «Теория и история государства и права», Бакинский государственный университет (Азербайджан).
E-mail: alimaharramovv99@gmail.com

7. Бевзенко Р.С., Зайнуллин С.Б., Курскова О.Н. и др. Научно-практический комментарий к Федеральному закону «Об арбитражных судах в Российской Федерации» с обзором судебно-арбитражной практики (постатейный). – М., 2011. – 376 с.
8. Гаврилов Ю.А. Правоприменительная практика: особенности смыслообразования // Журнал российского права. – 2018. -№ 5. – С. 46-55.
9. Гегель Г.-В. Энциклопедия философских наук. Т. 1, 1861. – 406 с.
10. Ивановский В.В. Вопросы государственоведения, социологии и политики. – Казань, 1889. – 400 с.
11. Кант И. Критика чистого разума. С. Петербург, 1867. – 715 с.
12. Черданцев А.Ф. Толкование советского права. – М.: Юрид. лит-ра, 1979. – 168 с.
13. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 381 с.
14. Энгельс Ф. Диалектика природы. – М.: Госполитиздат, 1941. – 352 с.